

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 7/4 2018 s. 2409-2429, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

DELİ DUMRUL HİKÂYESİ'NİN KONYA-EREĞLİ VARYANTI

Mehmet ALPTEKİN*

Geliş Tarihi: Mayıs, 2018

Kabul Tarihi: Ekim, 2018

Öz

İçerisinde Türk kültürüne ait zengin unsurlar barındıran Dede Korkut hikâyeleri, gerek dili gerekse konusu yönünden birçok araştırmacının -dil bilimci, halk bilimci, sosyolog, psikolog, tarihçi vb.- dikkatini çekmiş ve hikâyeler üzerine değerli araştırmalar yapılmıştır. Bu hikâyeler, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan Türklük coğrafyasında çeşitli isimlerle sözlü gelenekte yaşamaya devam ederken Anadolu sahasında ise sadece Bamsı Beyrek, Tepegöz ve Deli Dumrul hikâyeleri varlığını sürdürmektedir. Çalışmada; işlediği konunun etkileyciliğinden dolayı sözlü gelenekte masal, türkü ve efsaneye dönüşen; aynı zamanda modern edebiyatta sinema filminden tiyatroya ve öyküye kadar birçok edebi türe uyarlanan Deli Dumrul hikâyesi ile onun masallaşmış bir varyantı olan "Avcı ve Adam" masalı üzerinde durulmuştur.

Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında beşinci hikâye olan Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile sözlü gelenekte yaşamaya devam eden Konya-Ereğli'den derlenmiş Azrail ve Adam masalı çeşitli yönlerden karşılaştırılırken bu hikâyenin tespit edilen diğer varyantları da mukayeseye katılarak hikâyenin sözlü gelenekte geçirdiği değişimler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada; karşılaştırmalı yöntem uygulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Deli Dumrul, Azrail ve Adam, varyant, sözlü gelenek, mukayese.

KONYA-EREĞLİ VERSION OF THE STORY OF DELI DUMRUL

Abstract

Dede Qorqut Stories, which feature rich elements of Turkish culture, have excited a good many researchers'-linguistic scientists, folklorists, sociologists, psychologists, historians, etc.-attention in terms of both language and subject matter and precious researches have been conducted about them. While these stories keep on existing within oral tradition that go by various names across the Turkish geography from Adriatic to the Great Wall, only the stories of *Bamsı Beyrek*, *Tepegöz* and *Deli Dumrul* carry on across Anatolia. Our study will focus on the story of *Deli Dumrul* which has turned into tales – like "Avcı ve Adam", which our study will also focus on - folk songs and legends within oral tradition in terms of the impressiveness of the subject matter treated and which has also been adapted into movies, theatre plays and tales in modern literature.

While comparing *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu*, which is the fifth tale of the Dresden copy of Dede Qorqut Book and the tale of *Azrail ve*

* Dr. Öğr. Üyesi; Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, meh.alptekin@hotmail.com.

Adam, compiled from Ereğli, Konya that exists through oral tradition, the study will compare other identified variants of this story, as well. Thus, the changes that the story has been through throughout oral tradition will be established. The study will adopt comparative method.

Keywords: Deli Dumrul, Azrail ve Adam, version, oral tradition, comparison.

Giriş

Büyük Oğuz destanının parçalarını ihtiva eden Dede Korkut Kitabı, on iki hikâye ve Giriş'ten oluşmaktadır. Oğuzların İslamiyet'i kabul ettikleri dönemdeki çeşitli maceralarını anlatan bu hikâyeler, onların dünya görüşü hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Türk dili, kültürü ve edebiyatı yönünden önemli bir yere sahip olan Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuzların toplumsal yaşayış şekillerinden, askeri ve dinî telakkilerine kadar sınırsız bilgiler barındırmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin Dresden ve Vatikan olmak üzere iki nüshası olup bütün çalışmalar bu iki nüshadan yola çıkılarak yapılmaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri, XIII ve XV. yüzyıllar arasında Kuzeydoğu Anadolu ile Azerbaycan coğrafyasına yerleşen Oğuzların çeşitli maceralarını ele almaktadır. Bu hikâyelerden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu ve İç Oğuz'a Taş Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy'da Oğuzların kendi aralarındaki mücadeleleri ve iç hesaplaşmaları anlatılmaktadır. Masalsı özellikleri ağır basan Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile Basat'ın Tepe Gözü Öldürdüğü Boylarda ise doğa ve insanüstü güçlerle ilgili konular işlenmektedir. Bunun yanında geri kalan sekiz hikâyede ise Oğuzların kuzeydeki ve batıdaki kâfir kavimlerle olan mücadeleleri anlatılmaktadır (Ergin, 1994, s. 26).

Anadolu sahasında on iki hikâyeden sözlü gelenekte sadece üç tanesi yaşamakta olup bunlardan *Bay Büre Bey¹ Oğlu Bamsı Beyrek Boyu*, Kazak ve Karakalpaklar'da "Alpamıs", Özbeklerde "Alpamış", Başkurtlarda "Alpamıs", Altay Türklerinde "Alıp-Manaş", Azerbaycan ve Türkmen Türkleri arasında "Bamsı Beyrek", Anadolu'da "Bamsı Beyrek", "Bey Böyrek", "Ak Kavak Kızı", "Bey Bayram", Gagavuz Türklerinde "Dengiboz" ve Tatar Türkleri arasında da "Alıp-Memşen" adıyla bilinmekte ve sözlü gelenekte de anlatılmaktadır (Alptekin, 2017, s. 332). Bu hikâye, içerisinde Türk kültürüne ait önemli motifler (ad alma, beşik kertme geleneği, alp tipi evlilik, halk hekimliği, yemin etme geleneği vb.) bulundurması açısından önemlidir. Doğu (Kazak, Kırgız, Özbek) Türklüğünde destanî mahiyetini korumaya devam eden Bamsı

¹ Kam Püre isminin okunuşundaki yeni fikirler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Özçelik, S. (2015). Bamsı Beyrek Kam Pürenin Oğlu Muydu?. *Türk Dili (Dil ve Edebiyat Dergisi)*, 759, 70-72; Pehlivan, G. (2014). *Dede Korku Kitabında Yapı, İdeoloji ve Yaratım*. Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Beyrek hikâyesinin Batı (Azerbaycan, Türkiye) Türklüğünde masal ve efsane formuna dönüşmüş şekilleri de vardır.

Sözlü gelenekte yaşamaya devam eden diğer bir hikâye ise *Basat'ın Tepe Gözü Öldürdüğü Boy*'dur ki Azerbaycan'da Kelle Göz, Anadolu'da Tepe Göz ve Depe Göz; Hazar Denizi'nin doğusunda ise Yeke Köz isimleriyle bilinmektedir. Hikâyede, masal unsurları ve destanî unsurlar iç içe geçmiş durumdadır (Alptekin, 2015, s. 1).

Çalışmanın konusunu oluşturan Deli Dumrul hikâyesi, Dresden nüshasında beşinci hikâye olup *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu* adıyla geçmektedir. Hikâye, sözlü gelenekte ise *Deli Dumrul*, *Ecel (Azrail'in Oyunu)*, *Azrail Masalı*, *Azrail'e Yedi Yıl Hizmet Eden Çocuk*, *Tanrı Tarafından Bağışlanan Kırk Yıllık Hayat*, *Azrail ve Avcı* adlarıyla bilinmektedir. *Konya Ereğli Masalları* adlı eserde tespit edilen varyantta ise *Azrail ve Adam* ismiyle geçmektedir. Sözlü gelenekte masallaşmış bir yapıda bulunan anlatının benzeri Pertev Naili Boratav ile Wolfram Eberhard'ın birlikte hazırladıkları Typen Türkischer Volksmarchen (TTV) adlı masal tip katalogunda 113. sırada yer alıp *Azrail'in Evi* adıyla kayıtlıdır (Eberhard ve Boratav, 1953).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, sözlü gelenekte yayılmaya devam ederken masal, efsane ve türkü formuna da dönüşmüştür (Temur, 2011, s. 308). İşlediği konunun etkileyciliğinden ötürü Türk ve dünya edebiyatında Deli Dumrul hikâyesiyle benzer konuyu işleyen birçok anlatının da varlığı bilinmektedir (Kaya, 2004, s. 235-238). Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında beşinci sırada bulunan hikâye, Vatikan nüshasında mevcut değildir. Esmâ Şimşek, Deli Dumrul Boyu'nun sözlü gelenekte on iki varyantının var olduğunu ifade etmektedir (Şimşek, 2015). Bunların haricinde Ali Berat Alptekin, *Rodop Halk Masalları* (Boev ve Memova, 1963) adlı eserde *Azrail ile Avcı*'nın (Rodop varyantı) varlığından bahsetmektedir. Bunun yanında Türkmenistan'da sözlü gelenekte yaşamaya devam eden Dede Korkut Hikâyeleri içerisinde de Deli Dumrul boyu, Makav³ (Deli) adıyla bilinmektedir (Özkan, 1995, s. 271-272).

Hikâyenin ana iskeletini oluşturan “cana karşılık can bulma” temasının benzerlerine⁴ birçok millette rastlanmaktadır Bu yönüyle anlatı, bünyesinde evrensel bir motif barındırmaktadır. Euripides'in trajedisinde Alkestis,⁵ başta “cana karşılık can bulma motifi” ve

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Alptekin, A. B. (2015). Deli Dumrul Hikâyesi'nin Rodop varyantı üzerine. *Erciyes*, 454, 1-3.

³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Özkan, İ. (1995). Türkmenistan'dan derlenmiş Dede Korkut boyları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 263-317.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Kaya, M. (2004). Türk halk edebiyatında Deli Dumrul ve dünya kültüründeki benzerleri. *Folklor/Edebiyat*, 37, 235-238.

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Baydur, S. Y. (1951). Euripides'in Alkestis'i - Dede Korkut'un Deli Dumrul'u. *Türk Dili Dergisi*, 1, 27-28; Sina, A. (2004). Alkestis ve Deli Dumrul. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36, 225-235.

diğer motifler yönüyle Deli Dumrul hikâyesine benzemektedir. Ancak çalışmanın konusunu Konya-Ereğli varyantı oluşturduğu için Alkestis'in ölümle olan macerasına burada değinilmemiştir.

Deli Dumrul hikâyesi, Türk kültür yapısında aileye; özel anlamda eşler arasındaki ilişkiye değinmesi açısından da önemlidir. *Azrail ve Adam* masalı, bütün aile bireylerinin kahraman uğruna canlarını bağışlamaları yönüyle Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyeden ayrılır. Fakat Azrail'in, kahramanın eşinin canını almak için geldiğinde, Azrail'den eşiyile birlikte canlarını almasını istemesi yönüyle ortaklık arz eder.

Elimizdeki ilk yazılı metin olması hasebiyle esas metin olarak kabul ettiğimiz Dresden nüshasında karşılaştığımız manzum kısımlar Konya-Ereğli varyantında yoktur. Bu durum anlatının sözlü gelenekte yayılırken bazı parçalarının zamanla unutulmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Muhammed Bekdik tarafından 2009 yılında seksen yaşındaki Haydar Yıldırım'dan derlenen *Azrail ve Adam* masalı, *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu*'nun varyantlarından biridir. Anlatıcının okuma-yazma bilmemesi ve masalı dedesinden dinlediğini ifade etmesi, bu hikâyenin sözlü gelenekte yaşadığının somut bir örneğidir. Eser, olay örgüsü ve motifleri yönüyle esas metinden oldukça uzaklaşıp masallaşma özelliği göstermektedir (Bekdik, 2017, s. 183-184).

Çalışmada; Duha Koca Oğlu Deli Dumrul hikâyesi ile Azrail ve Adam masalı; kahramanın ailesi, yolculuğa çıkması, Azrail ile karşılaşması, cana karşılık can isteme, kahramanın yolculuktan dönmesi, cana karşılık can bulma ve mutlu son epizotları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca Deli Dumrul hikâyesinin sözlü gelenekten tespit edilmiş diğer varyantları da karşılaştırmaya dâhil edilerek varyantların birbirleriyle benzerlikleri ve farklılıklarına da değinilmiştir.

1. Deli Dumrul Hikâyesi ile Azrail ve Adam Masalının Olay Örgüleri

1.1. Deli Dumrul Hikâyesi'nin Olay Örgüsü

Deli Dumrul'un kuru çayın üzerine köprü kurması ve köprünün üzerinden geçenlerden otuz üç akçe, geçmeyenleri döverek kırk akçe alması.

Deli Dumrul'un kurmuş olduğu köprünün başında beklerken köprünün yamacına konan obadan gelen ağıt seslerini duyması ve Azrail'in obadaki bir yiğidin canını aldığını öğrenmesi.

Genç yiğidin canını alan Azrail'e sinirlenen Deli Dumrul'un, Azrail'e ulaşması ve onun elinden yiğidin canını kurtarmak için çeşitli maceralara atılması.

Azrail'in, Deli Dumrul'un canını almaya gelmesi ve Azrail'in, Dumrul'a: "Senin canını almaya geldim, verir misin? Yoksa benimle savaşırs mısın?" demesi üzerine Dumrul'un kılıcını çekmesi ve bu esnada Azrail'in güvercine dönüşerek uçup gitmesi.

Deli Dumrul'un can verenin ve alanın Allah olduğunu öğrenmesi üzerine Azrail'in vasıtasıyla Allah'la iletişime geçip Allah'tan aman dilemesi.

Deli Dumrul'un davranışlarının Allah'ın hoşuna gitmesi ve Deli Dumrul'un canına karşılık, bir can bulması koşuluyla onu affedeceğini ifade etmesi.

Deli Dumrul'un canına karşılık ilk olarak babasından, daha sonra annesinden can istemesi ve olumsuz cevap alınca helalleşmek için eşinin yanına gitmesi.

Deli Dumrul'un istememesine rağmen eşinin canını bağışlaması sonucunda bu davranışın Allah'ın hoşuna gitmesi ve Dumrul'un annesiyle babasının canını alarak Dumrul'la eşine yüz kırkar yıllık ömür vermesi (Ergin, 1994, s. 177-184).

1.2. Azrail ve Adam Masalının Olay Örgüsü

Zengin karı-kocanın hiç çocuklarının olmaması ve her gece "Allah'ım, ne olur, bize bir evlat ver, genç bir delikanlı olunca canını al, ama bize evlat mutluluğunu yaşat, evlat acısına razıyız." diye dua etmeleri.

Ettikleri duayı Allah'ın işiterek karı-kocanın durumuna acıması ve dualarını kabul ederek onlara bir erkek evlat vermesi.

Delikanlılık çağına gelen kahramana, anne ve babası tarafından hakikatlerin anlatılması.

Delikanlının, anne babasıyla helalleşerek yolculuğa çıkması ve bu yolculukta Azrail ile karşılaşması.

Delikanlı ve Azrail'in birlikte bir köye giderek orada bir eve misafir olmaları ve misafir oldukları bu evde Azrail'in genç bir kız suretine bürünerek orada bulunan hasta delikanlıya sunduğu kırmızı elmayla onun canını alması.

Delikanlı ve Azrail'in ertesi gün, başka bir köyde yaşayan yaşlı bir kadının canını birlikte almaya gitmeleri ve bu sırada delikanlının Azrail'e eşlik etmesi.

Delikanlı ve Azrail'in birlikte yola çıkmaları ve oğlanın baba ocağına ulaşmaları.

Anne ve babanın, evlatlarını sağ görünce mutlu olup sevinmeleri ve bu sırada Azrail'in, delikanlının anne ve babasına can karşılığında evlatlarının yaşayabileceğini söylemesi.

Delikanlının annesinin, babasının ve sevdiği kızın delikanlının yaşaması için canlarını vermek istemesi üzerine Azrail'in delikanlının canını almaktan vazgeçerek sevdiği kıza ve delikanlıya kırkar yıl ek ömür vermesi (Bekdik, 2017, s. 183-184).

2. Varyantların Karşılaştırılması

2.1. Kahramanın Ailesi

Dresden nüshasında bulunan hikâyenin giriş kısmında, kahramanın ailesi hakkında geniş bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak hikâyenin devamında Azrail'in, Deli Dumrul'dan cana karşılık can istemesi üzerine Deli Dumrul'un ilk önce yaşlı babasının daha sonra da yaşlı anasının yanına gittiği görülmektedir. Anne ve babasından beklenen ilgiyi görmeyen kahraman son olarak eşiyile helalleşmeye gider. Bu vesileyle kahramanın eşinin varlığından haberdar olunmaktadır. Aynı şekilde eşiyile helalleşmesi sırasında iki evladının varlığından da bahsedilmektedir. Yaşanan bu olaylar sırasında kahramanın bir eşi ve iki çocuğunun varlığı da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Geniş aile yapısı içerisinde yetişen Deli Dumrul, ömürlerinin son safhasını yaşayan anne ve babasının evlatları için hiç düşünmeden canlarını verebileceklerini düşünür. Ancak dünyalık hevesleri bitmeyen anne ve baba, kahramanı hayal kırıklığına uğratarlar. İlk önce yaşlı babasına giden kahraman, durumunu anlatır. Babası, Deli Dumrul için canını veremeyeceğini ancak kazandığı bütün malını mülkünü bağışlayabileceğini (yaylaklar, şahbaz atlar, develer, atlar vs.) söyler.

Deli Dumrul babasının yanından çıktıktan sonra annesinin yanına koşar ve durumu anlatır. Dumrul'u, ikinci bir hayal kırıklığı beklemektedir. Annesine durumu anlatan Dumrul, babasından da aldığı ortak cevabı alır:

Dünya şirin can aziz

Canumu kıya bilmen bellü bilgil! (Ergin, 1994, s. 182).

Kendi anne ve babasından olumsuz cevap alan kahraman, çaresiz olarak ölümü kabullenir. Ardından son defa Azrail'den izin isteyerek eşiyile helalleşmeye gider. Ancak burada hiç beklemediği bir durumla karşılaşır. Deli Dumrul'un tabiriyle "yad kızı helalliği" onun için gözünü kırpmadan can vermeyi kabul eder.

Arş tanığ olsun kürsi tanığ olsun

Yir tanığ olsun gök tanığ olsun

Kadir Tanrı tanığ olsun

Menüm canum senün canuna kurban olsun (Ergin, 1994, s. 183).

Konya-Ereğli varyantında kahramanın ailesi, Türk destan ve hikâyelerinde görülen varlıklı ama erkek çocuğu olmayan ailedir. Bu ailede, kahramanın babası olgunluk dönemini tamamlamıştır. Anne ve babanın yaşından ötürü çocukları olmamakta ve aileler bunun için çeşitli çareler aramaktadırlar. Türk halk anlatılarında kısırlığın biyolojik bir problem olduğu düşüncesinin yanı sıra Tanrı tarafından verilen bir ceza olduğu düşüncesi yaygın bir inanıştır. Dede Korkut Kitabı'nda başka bir hikâye, Dirse Han oğlu Boğaç Han Boyu'nda Dirse Han'ın durumu buna örnektir. Kısırlık ve kısırlığa çare aramayla ilgili birçok destan ve halk hikâyesinde çeşitli uygulamalar vardır. Çocuk sahibi olamayan karı-koca evlat sahibi olabilmek için adak adarlar, yatır, türbe gezerler ve geleneğin öngördüğü diğer pratikleri uygularlar. Bunun sonucunda yaşlı kadın hamile kalır (Çobanoğlu, 2011, s. 341).

Konya-Ereğli varyantında çocukları olmayan anne ve baba her gece Allah'a dua ederek "Allah'ım, ne olur, bize bir evlat ver, genç bir delikanlı olunca canını al, ama bize evlat mutluluğunu yaşat, evlat acısına razıyız." şeklinde dua etmeleri sonucunda ailenin çocuğu dünyaya gelir. Burada kahraman henüz doğmadan önce ailesi onu yaratıcı için kurban edeceği hususunda söz vermiştir. Benzer bir olay örgüsü ihtiyarlardan ötürü çocuğu olmayan ve doğacak evladını Allah'a kurban etmek için söz veren Hz. İbrahim kıssasında karşımıza çıkmaktadır. İbrahim Peygamber, Allah'tan bir oğlan çocuk ister. "Eğer bana bir oğlan verirsen senin aşkına kurban edeyim." der. Allah, İsmail'i verir (Levend, 2015, s. 113). Konya-Ereğli varyantında görülen bu benzer motif, yaratıcı için sunulan bir kurban niteliği taşımaktadır. Burada ayrıca babanın evladıyla imtihan edilmesi motifi de söz konusudur.

Deli Dumrul hikâyesi çevresinde Anadolu'da oluşan varyantlarda da genellikle kahramanın ailesinin varlıklı bir aileler olduğunu görmekteyiz. Mesela; Afyon varyantında kahramanın ailesi çok varlıklı olduğu (Sakaoğlu, 1998, s. 1017) gibi benzer şekilde Diyarbakır varyantında da büyük bir padişahdır (Özmen, 2010, s. 16-18; Şimşek, 2015).

Dresden nüshasının giriş kısmında, kahramanın ailesiyle ilgili bilginin bulunmaması bu anlatının belirgin epizot ve motiflerinin zamanla unutulmuş belirli bir süre içerisinde hatırdan kalan motiflerin yazıya geçirildiği düşüncesini doğrulamaktadır. Öyle ki tarihi süreçte din, coğrafya değişimi ve diğer milletlerle ortaya çıkan kültürel etkileşimin etkisi bunda önemlidir.

2.2. Kahramanın Yolculuğa Çıkması

Halk anlatılarında, anlatının sıradanlıktan uzaklaşıp yeni bir boyut kazanması için kahramanın çeşitli vesilelerle bir olaya karışıp yolculuğa çıktığı görülmektedir. Bu yolculuk, gerçek anlamda ülkeler veya şehirler arasında gerçekleşeceği gibi kahramanın zihinsel olarak olgunlaşması ve bir durumdan başka bir duruma geçiş şeklinde de olabilmektedir. Bu sayede

anlatıdaki olayın gidişatında ciddi değişiklikler meydana gelmekte ve dinleyicide merak duygusu oluşmaktadır.

Halk anlatılarında, kahramanın yolculuğa çıkmasının çeşitli nedenleri vardır. Kahraman, nedenini bilmediği bir şeyden ötürü yolculuğa çıkar ve buna bağlı olarak birtakım maceralar yaşar. Bu arada kahraman bir nevi kaderinin peşinden gitmektedir (Campbell, 2013, s. 72). Kahramanın yolculuğa çıkması, onun erginleşme süreciyle ilgilidir.

Halk anlatılarında, bazen içsel bir dürtü kahramanı yolculuğa çıkmaya sevk ederken bazen de bu yolculuğa dıştan bir etki neden olmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nden Bamsı Beyrek'te; Bamsı Beyrek'in ava çıkması, Boğaç Han boyunda Dirse Han'ın kırk namerdin sözüne inanarak oğlunu ava çıkarması, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması boyunda da Salur Kazan'ın verdiği toydan sonra Oğuz Beyleri ile ava çıkması kahramanın yolculuğa çıkmasına vesile olan durumlar olup (Özkan, 2006, s. 40) kahramanı erginleşme sürecine sürüklemektedir.

Dresden nüshasında, Deli Dumrul'un diğer halk anlatılarındaki gibi uzun süren bir yolculuğa çıkmasından bahsedilmemektedir. Ancak yaptırmış olduğu köprünün yanındaki obadaki gencin ölümü üzerine Deli Dumrul'un Azrail'in peşine düşmesi bir yolculuk olarak kabul görebilir. Hikâyede, ölen yiğidin canını Azrail'den kurtarmak için yola çıkan Dumrul'un bu süreçte yaşadığı olaylar erginleşmesine vesile olmuştur.

Kahramanların kimi zaman uzun, kimi zaman kısa süreli “göç edişleri” onların yeni bir benlikle geri dönüşlerinin habercisidir (Işık, 2012, s. 1). Anadolu sahasında karşımıza çıkan masallaşma yapısı gösteren varyantlarda kahramanın çeşitli nedenlerle bir yolculuğa çıkması ve orada Azrail ile karşılaşması daha detaylı şekilde belirtilmektedir.

Masal kahramanları, kendisini çağıran sese kulak vererek tehlikeli arayışa çıktığı anda “kendi benliğini” bulma yolundaki ilk adımı atmış olmaktadır (Işık, 2012, s. 11). Konya-Ereğli varyantında, kahramanın yolculuğa çıkmasını annesi ve babası istemektedir. Çünkü kahramanın ailesi, bir yandan Allah'tan çocuklarının olmasını ve evlat sevincini yaşatmasını isterken diğer yandan delikanlılık çağına gelince evlatlarının ölmesine razı olacakları niyetine Allah'a dua etmişlerdir. Fakat kahraman gençlik çağına gelince anne ve babası, çocuklarının gözlerinin önünde can vermesini kabullenmezler. Oğullarını yanlarına çağırarak yaşadıkları her şeyi anlatırlar. Bunun üzerine delikanlı, anne ve babasının tavsiyesi üzerine yollara düşer (Bekdik, 2017, s. 183).

Anadolu'nun değişik coğrafyalarından tespit edilen diğer varyantlarda da kahramanın yolcuğa çıkması yine farklılık göstermektedir. Tokat (Elçin, 1997, s. 59) ve Ankara (Gökay, 2007, s. 1308) varyantlarında yoksul bir ailede dünyaya gelen kahraman, para kazanmak için

gurbete çıkar. Ağrı varyantında ise kahraman on yedi-on sekiz yaşlarına geldiğinde annesi alışveriş yapması için onu kasabaya gönderir (Sakaoğlu, 1998, s. 475).

Diyarbakır varyantında; kahramanın babası, kalan mirasını idare etmeyi öğrenmesi için kahramanın gurbete çıkıp insanlarla iş birliği yapmasını ve dünyayı yakından tanınmasını istemektedir. Burada kahramanın yolculuğa çıkması içsel bir istek değil, babası tarafından yapılan bir zorlama ile gerçekleşmektedir. Kahraman, babasının vasiyeti üzerine annesinin hazırladığı azığı alarak yolculuğa çıkar. Kahraman, yolculuğa çıkmadan önce babası ona hayatta doğru insanları tanınması için bazı tavsiyelerde bulunur. “Biryle iş yaptığında yemek yediğinde ekmeğin büyük parçasını kendisine alıp küçüğünü sana bırakırsa o insanla iş yapmayacağısan.” (Özmen, 2010, s. 16-18; Şimşek, 2015). Benzer bir olay örgüsü Ağrı varyantında da vardır. Oğlunu gurbete yollayan anne, oğluna azık olarak kete katar ve yolda arkadaşlık yapacağı kişi ketenin fazla tarafını kendine alıp az tarafını sana verirse öyle insanlarla arkadaşlık yapma diye tembihler (Sakaoğlu, 1998, s. 475).

Varyantlarda görüldüğü gibi kahraman çeşitli vesilelerle yolculuğa çıkmaktadır ve bu süreç kahramanın hayatı daha iyi tanınmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle Ağrı ve Diyarbakır varyantlarında, çocuklarının hayatı daha yakından tanınmaları için bu yolculuk aile bireyleri tarafından mecburiyetle gerçekleştirildiği görülmektedir. Aileler, çocuklarının yolculuğu sırasında karşılaşabileceği olumsuz durumları tahmin ettiklerinden dolayı onlara kendi tecrübelerinden bilgiler aktarmaları önemli bir husustur.

2.3. Kahramanın Azrail ile Karşılaşması

Deli Dumrul’un davranışlarındaki “delilik” unsuru sosyal bir probleme gönderme yapmaktadır (Feyzioğlu, 2004, s. 53). Dumrul’un sıfatı olan “deli” kelimesinin metinde hangi anlamda kullanıldığı müphemdir. Ancak söz konusu kelimenin “gözü pek, cesur” anlamında kullanılmış olması gerekiyor. Oğuz delikanlılarıyla özdeşleşen “deli” lakabı genellikle onların yiğitliğinin sembolü durumundadır. Atlı-göçebe hayat kültüründe tabiata hükmedebilen Oğuz delikanlısı, yeni dine geçişle birlikte eski akidelerine bağlı olarak tabiata karşı üstünlüğünü göstermeye çalışmıştır. Ölümü ve ölümlü olmayı kabullenmeme, Oğuz toplumunda geçiş döneminin yarattığı sıkıntıların neticesidir. Ölüm karşısında ne yapacağını şaşırarak kahraman çareyi kaçışta bulmaktadır. Ama bu nafile bir kaçıştır.

Ölümden kaçışla ilgili efsaneler Oğuzların tam bilicisi Dede Korkut etrafında anlatılan efsanelerde de görülmektedir. Kokut Ata, “Ölümden nasıl kaçabilirim?” sorusunun yanıtını arar. Daha sonra “Cilmaya”sına binerek ölümün kendisine ulaşamayacağı bir yerlere gitmeye başlar (Özkan, 1995, s. 269). İlk dönem destanlarından olan Sümerlerin Gılgamış

Destanı'nda da Gilgameş yakın arkadaşının ölümü üzerine kendisinin de öleceğini anlar ve kendisini kırlara atarak ölümsüzlüğü aramak için yollara düşer. En sonunda Utanapistim'e ulaşır ancak Utanapistim ölümsüzlüğün kendisine tanrılar tarafından verildiğini söyler (Çığ, 2009, s. 30). Ölümden kaçışla ilgili anlatıların hepsinin sonunda, ölümden kaçmanın mümkün olmadığını öğrenen kahraman, kaderi kabullenmek zorunda kalır.

Dresden nüshasında; yaptırmış olduğu köprünün yamacına yerleşen obada bir yiğidin ölüm haberini alan Deli Dumrul, Azrail'i bulmak istemesiyle olay başlar. Bu davranışlar, Allah'ın hoşuna gitmez ve Azrail'e: "Ya Azrail var, dahı ol delü kavatun gözine göringil, benzini sarartgıl didi, canını hırlatgıl algıl." (Ergin, 1994, s. 178) şeklinde buyrukta bulunur.

Azrail ilk önce Deli Dumrul'un atının gözüne görünür ve at ürker. Daha sonra da Dumrul'un gözüne görünür. Dresden nüshasında Dumrul'un Azrail ile görüşmesi detaylıca tasvir edilmiştir. Azrail ile karşılaşan kahraman ilk önce korkar. Ancak Azrail'in güvercin olarak uçup gitmesi sonucunda kendisinde cesaret bulup arkasından giderek birkaç tane güvercin bile avlar. Deli Dumrul'un sıkıntısını M. Bilgin Saydam "Deli Dumrul'un şahsında tek tanrılı bir din olan İslam'ın inanç dizgesi ve İslamiyet'in zorlayıcı gücüyle karşılaşan, animist-şamanist eski Türk topluluklarının yaşadığı sancılı, coşkulu geçiş süreci" (Saydam, 2011, s. 31) olarak izah etmektedir. Azrail ile kavgasında yarı ölü duruma geçerek sembolik ölümü tecrübe eden Dumrul, neticede kendisini olgunlaştıracak bilgiyi edinir. Meydan okuyarak değil, aklını kullanarak kazanabileceğini öğrenir (Ayaydın, 2002, s. 19).

Konya-Ereğli varyantında, kahraman gurbete çıktığı zaman yolda yaşlı bir adamla karşılaşır. Delikanlı, bu adamla yemeğini paylaşıp arkadaş olduktan sonra beraber bir eve misafir olurlar. Yaşlı adam, delikanlıya "İçeriye tek gireceksin, beni kimse görmez." der. Yaşlı adam ilk gittikleri evde bir gencin, ikinci gittikleri evde ise yaşlı bir kadının canını alır. Genç, yanındaki kişinin Azrail olduğunu sezer. Daha sonra yaşlı adam, gence kendisinin Azrail olduğunu ve onun da canını alacağını söyler. Her şeyin bilincinde olan kahraman hiçbir şey söylemeyip durumu kabullenir. Daha sonra Azrail'in alacağı diğer bir can için yine birlikte yola çıkarlar (Bekdik, 2017, s. 183).

Ankara, Tokat, Ağrı ve Diyarbakır varyantlarında da Konya-Ereğli varyantındaki olay örgüsüne benzer yapı söz konusudur. Ankara varyantında; kahraman, bir atının yanında işe başlar ve onun görevi atlı hangi evin kapısında inerse atı, ihtiyar gelinceye kadar tutmaktır. Atının çıktığı her evden arkasından feryat kopmasından dolayı kahraman onun Azrail olduğunu anlar (Gökyay, 2007, s. 1308).

Masallarda kahramanın yolculuğu sırasında başı sıkıştığında onlara yol gösteren yardımcı olan “yüce birey” arketipidir. Türk kültüründe Hızır, derviş, aksakallı ihtiyar masal metinlerinde bu görevi üstlenmiştir (Işık, 2012, s. 8). Deli Dumrul boyunda ve Anadolu sahasında sözlü gelenekte yaşamaya devam eden varyantlarında ise bu görevi Azrail üstlenmiştir. Deli Dumrul boyunda Azrail’in tasviri yapılırken benzerlik gözden kaçmamaktadır. Anadolu varyantlarında da Azrail’in yaşlı birisi olması da tesadüfi bir durum değildir.

Mere sakalçuğı ağça koca

Gözçügezi çöngü koca

Mere ne heybetlü kocasın digil mana (Ergin, 1994, s. 178).

Azrail, aslında hikâyede Deli Dumrul’un göstergesidir. Bu bağlamda ölümsüzlük arayışında Azrail, Durul’un en büyük yardımcısıdır (Gürçay, 2016, s. 30). Deli Dumrul hikâyesinin Doğu (Kazak, Kırgız, Özbek) rivayetlerinde Korkut Ata’nın ölümden kaçması motifi Muhtar Avezov ve Mirali Seyidov gibi araştırmacıların gözünden kaçmamış, hikâyedeki Deli Dumrul ile Korkut Ata’nın aynı kişi olabileceğini sonucuna varmışlardır. Elbette bunda Dede Korkut Kitabı’ndaki bütün hikâyelerde Dede Korkut’un aktif olarak rol almasına rağmen bu hikâyede Dede Korkut’tan hiç bahsedilmemesi önemli bir etkidir. Ancak İsa Özkan, Korkut ile Dumrul’un aynı şahıs olmalarından ziyade benzer motifin gezginliğine dikkat çekerek (Özkan, 1995, s. 272) ikisinin de farklı şahsiyetler olduğunu ifade etmiştir.

Üsküp varyantında Dumrul köprüsünün yanına yerleşen topluluktan birisini öldüğünü duyar. Bunun üzerine Dumrul, Azrail’den karşısına çıkmasını ister. Ancak aradan uzun yıllar geçer. Azrail tam Dumrul’un evleneceği gece çıkagelir ve canını ister (Sakaoğlu, 1998, s. 1019). Antalya varyantında da kahramanın önceden Azrail ile görüşmesi hakkında bilgi yoktur. Ancak Azrail ile karşılaşan kahramanın “Atlar vereyim alma canımı, / Mayalar vereyim alma canımı.” diyerek Azrail’e yalvarması söz konusudur (Sakaoğlu, 1998, s. 1015).

Deli Dumrul hikâyesinde ve varyantlarında kahraman, Azrail ile karşılaşınca kadar gerçeklerin farkında değildir. Yolculuk sırasında kendisiyle karşılaşan “yüce arketipi”, kahramanın olgunlaşmasına yardımcı olmaktadır. Dresden nüshası ve Konya-Ereğli varyantı başta olmak üzere diğer varyantlarda da kahramanın erginleşmesine vesile olan “yüce arketipi”nin aksakallı ihtiyar motifi çevremizde çıktığı görülmektedir.

2.4. Cana Karşılık Can İsteme

Halk hikâyelerinde, hikâyenin en önemli bölümünü engeller oluşturur ki hikâyelerin renkli ve en hareketli bölümü engellerin anlatıldığı bölümdür (Erol, 2010, s. 588). Deli Dumrul

hikâyesinde, sıradan bir şekilde yaşamını devam ettiren Dumrul'un hata yapmasından dolayı hayatı çevresinde engeller ortaya çıkmıştır. Bu engeller bir tür imtihandır. Ancak Deli Dumrul'un önüne çıkan engel sıradan bir engel olmayıp "kendi canı karşılığında bir can bulma" sınavıdır.

Deli Dumrul hikâyesinde iki tema çok önemlidir. Ölümsüzlüğü arama ve canın yerine can bulma (Kara, 2012, s. 17). Canın yerine can verilmesi hadisesinde "kurban" verme motifi de ön plana çıkmaktadır. Diyarbakır varyantında kahraman için sevdiği kız canını vereceği zaman "Allah'ım benim canımı al onunkini alma. Beni ona kurban et." (Özmen, 2010, s. 16-18; Şimşek, 2015) demektedir. Eşin, sevdiği uğruna canını kurban etmesi ayrıca Antalya varyantında da karşımıza çıkmaktadır. "Bir yılın kırk sekiz cuması var hem gelir hem geçer. Senin için canım Hakk'a kurban dedi" (Sakaoğlu, 1998, s. 1016).

Dresden nüshasında Deli Dumrul, Azrail ile karşılaştıktan sonra yaptığı hatanın farkına varır ve aman diler. Çünkü Dumrul köşeye sıkışmış durumdadır ve kaçacak yeri yoktur. Kahraman, bu dönemde bir tür tutsaklık sürecindedir. Can alıp vermenin Allah'ın emri olduğunu öğrenince Azrail'in vasıtasıyla Allah'la iletişime geçer ve aman diler (Ergin, 1994, s. 180).

Deli Dumrul'un yaptığı hatanın farkına varması ve özür dilemesi onun erginleştiğinin ifadesidir. Artık, kahraman yaptığı hatayla yüzleşmiş ve yeni bir kimlik kazanmıştır. Netice olarak Allahü Teâlâ bağışlayıcılık sıfatını gösterip "Madem deli kavat benim birliğimi bildi. Ey Azrail, Deli Dumrul'un canı dursun, canı yerine başka can bulsun." (Ergin, 1994, s. 180) diyerek Dumrul'u ikinci bir imtihana tabi tutmuştur.

Konya-Ereğli varyantında Azrail, anne ve babasına oğullarının verilen bir can karşılığında yaşayabileceğini söyler. Çünkü bu varyantta anne ve baba çocuklarının genç yaşta ölmesine üzülmedirler. Ancak kahramanın yaşayabilmesi için ilk önce oğlanın sevdiği kız atılır. Bu varyantta oğlanın anne ve babasının olumsuz cevap vermesi söz konusu değildir (Bekdik, 2017, s. 183). Burada Dresden nüshasından farklı olarak kahramanın anne ve babasının korkmayıp canını bağışlamak istemesi, anlatıcının düşünce dünyasında anlatının yeniden şekillenmesinin sonucudur.

Üsküp varyantında; Deli Dumrul'un evlendiği gece gelen Azrail, ondan canını istemesi üzerine Dumrul ağlayıp yalvarmaya başlar. Azrail'den kendisini bağışlamasını ister. Azrail de canına karşılık can bulması durumunda affedebileceğini söyler (Sakaoğlu, 1998, s. 1019).

Tokat varyantında, kahraman uzun süre Azrail'in yanında çalışır. Bir gün anne ve babasını özlediği için Azrail'den izin isteyip ailesinin yanına dönmek ister. Bu arada Azrail ona

“Al şu paraları, bol bol harca. Gerdeğe gireceğin gece senin de canını alacağım.” der (Elçin, 1997, s. 59). Ağrı varyantında, kahraman otuz beş yaşına gelir. Çevresindekiler evlenmesi konusunda ona baskı yaparlar. Kahraman evlenmesi durumunda Azrail’in gelip canını alacağını söyleyince başta annesi olmak üzere çevresindekiler onun için canlarını bağışlayabileceklerini söylerler. Bu durumda kahraman evlenmeyi kabul eder (Sakaoğlu, 1998, s. 480). Diyarbakır varyantında; Azrail gerdek gecesi günü bir akrebin kapının arkasında bekleyip onu sokacağını söyler. Aksi hâlde canına karşılık can istemesi söz konusu değildir.

Antalya varyantında, Azrail’in kendisinden can istemesi üzerine korkuya kapılan kahraman, Azrail’e yalvararak canını almaması durumunda karşılığında atlar ve develer verebileceğini dile getirir. Azrail’in ısrar etmesi üzerine ise anne ve babasından can isteyebileceğini söyleyerek müsaade ister (Sakaoğlu, 1998, s. 1015).

Ankara varyantında; Azrail’in kahramandan can istemesi kahramanın evlendirilmek istenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Kahramanın annesi ve babası evlendiğin gece Azrail gelirse senin yerine biz can veririz, diye oğlana cesaret verirler (Gökoğlu, 2007, s. 1308).

Tokat, Ağrı ve Diyarbakır varyantlarında; Azrail, kahramana eğer evlenirse düğün gecesi gelerek kahramanın canını alacağını söylemektedir. Düğün gecesi ölme motifinin Anadolu’da bilinen başka halk anlatılarına da motif yönünden kaynaklık yaptığı görülmektedir. Süleyman Peygamber’in de maceralarını anlatan masallarla iç içe geçmiş bir yapı sergileyen Mahzuni hikâyesi bunlardan biridir. Hikâyede Halep Şahı’nın kızı Mina ile evlenen Mahzuni, Allah’ın rızasını almadan gerdeğe girmek isteyince zifaf gecesinde ölür. Mahzuni öldükten sonra Beytül-Mukaddes’e defnedilir. Hz. Süleyman, olaydan haberdar olur ve Allah’a onu bağışlaması için dua eder. Daha sonra bir melek (Cebrail) vasıtasıyla kırk yıl Mahzuni’ye kırk yıl da Mina’ya ömür verilir (Boratav, 2002, s. 49-50).

Deli Dumrul hikâyesinin başta Dresden nüshası olmak üzere Konya Ereğli varyantı ve diğer varyantlarında değişmeyen motifler içerisinde “cana karşılık can bulma” motifi önemli yer teşkil etmektedir. Kahramanın zor anında onun için can vermeyi kabul eden anne, baba ve akrabaların davranışlarında samimiyet olduğu anlaşılınca Allah tarafından bağışlanmaktadır. Bunun yanında verdikleri sözü gerçekleştirmeyenlerin ise canları alınarak cezalandırıldığı görülmektedir.

2.5. Kahramanın Yolculuktan Dönmesi

Kahramanın yolculuğa çıkmasıyla beraber yaşadığı tecrübeler, onun erginleşmesine vesile olmaktadır. Kahraman, genellikle gittiği yerde tutsak düşmesi sonucunda bu erginleşmeyi yaşamaktadır. Tutsaklık döneminde yaptığı hatanın farkına varan kahramanın bu süreç sonunda

dünyaya bakışında değişiklikler olmaktadır. Yolculuktan dönen kahraman artık aynı kişi değildir, yolculuk sırasında erginleşen kahramanın yaşama bakma şeklinde büyük değişiklikler olmaktadır.

Dresden nüshasında; Deli Dumrul'un yaptığı yolculuk, içsel bir yolculuğu ifade etmektedir. Kahramanın uzun süreliğine gurbete çıkması söz konusu değildir. Deli Dumrul, Azrail ile karşılaşmış yaptığı hatanın farkına vardığından sonra hareketli hâlden sıyrılıp durağan bir kişiliğe bürünmüştür.

Konya-Ereğli varyantında; kahraman ve Azrail gittikleri köylerde iki kişinin canını alıp kahramanın ailesinin yanına dönerler. Kahraman başından geçen olayları anne ve babasına anlatır, onlar kahramanın yaşamasına çok sevinirler (Bekdik, 2017, s. 183).

Tokat varyantında, kahraman uzun süre Azrail'in yanında çalıştıktan sonra anne ve babasını özleyip gurbetten döner (Elçin, 1997, s. 59).

Ağrı varyantında, kahraman yanındaki kişinin Azrail olduğunu öğrenince kasabaya gitmekten vazgeçer ve eve korkuyla gelir. Annesi durumunun kötü olmasının nedenini sorunca da kahraman başından geçenleri anlatır (Sakaoğlu, 1998, s. 479).

Ankara varyantında kahraman Azrail'in kendisine evlenmemesi durumunda seksen yıl sonra, evlenmesi durumunda ise düğün gecesi öleceğini söylemesi üzerine onun yanından ayrılarak geri döner (Gökyay, 2007, s. 1308).

Deli Dumrul hikâyesi ve varyantlarında kahraman yolculuktan döndüğünde erginleşme aşaması gerçekleşmiştir. Ancak diğer halk anlatılarında olduğu gibi kahramanın çözmesi gereken problemler bitmemiştir. Varyantlarda hemen hemen ortak bir mesele vardır: "Canına karşılık can bulmak.". Anlatılarda kahraman, ikinci bir imtihana tabii tutulmakta ve bu vesileyle de çevresindekilerin kendilerine bakışı hakkında da bilgi edinmektedir.

2.6. Cana Karşılık Can Bulma

Dresden nüshasında, Deli Dumrul ilk önce babasının sonra da annesinin yanına gider. Ancak her ikisi de canını vermek istemez. Son olarak hanımına başından geçenleri anlatınca o, canını seve seve vermeyi kabul eder. Deli Dumrul, babasının yanına vardığı zaman yaptığı hatayı kabullenmiş durumdadır. Yani bilinçlenmiş hâldedir. Babasına başından geçenleri anlatırken, babasının geçkin yaşının farkındadır. Kendisi de ailenin tek erkek evladı olması hasebiyle babasının kendisine canını bağışlayacağı düşüncesindedir (Ergin, 1994, s. 181).

Deli Dumrul, babasının kendisine verdiği olumsuz yanıt üzerine annesinin yanına gider. Annesinin de kendisine olumsuz yanıt vermesinin önüne geçmek için "Canımı mana virür misin

/ Yoksa oğul Delü Dumrul diyü ağlar mısın / Acı tırnak ağ yüzüne çalar mısın / Kargu gibi kara saçın yolar mısın ana” diyerek bir anne için hayattayken en acı olaylardan biri olan evlat acısını yaşayacağını hatırlatmaktadır (Ergin, 1994, s. 181). Ancak kahraman annesinden de olumsuz yanıt alır.

Konya-Ereğli varyantında, Azrail aileye “can bulmaları” durumunda delikanlının yaşayabileceğini söylemesi üzerine delikanlının sevdiği kız, can vermek için ilk önce öne çıkar. Azrail, kızın canını almaya başladığında kahraman “Dur!” diyerek seslenir. Kahraman için annesi, babası ve sevdiği kızın can vermek istemesindeki samimiyeti anlayan Azrail, onların ve kahramanın canını almaktan vazgeçer (Bekdik, 2017, s. 184).

Afyon varyantında; Dresden nüshasında olduğu gibi Dumrul, canına karşılık can bulmak için ilk önce babasının yanına gider. Babası, onu annesine gönderir. Annesi de canını bağışlamak istemeyince Dumrul çaresiz olarak eşinin yanına gider: “Benim yerime ölüme gider misin?” demesi üzerine eşi: “Senin yerine ölüme bile giderim. Yeter ki iki çocuğumuz babasız kalsın.” der (Sakaoğlu, 1998, s. 2018).

Antalya varyantında, Dumrul ilk önce annesinden canını ister. Annesi “Babanla bir cumalık yatsam senin gibi bir Dumrul meydana gelir.” diyerek onu geri çevirir (Sakaoğlu, 1998, s. 1015). Daha sonra babasının yanına gittiği zaman babası da aynı cevabı verir (Sakaoğlu, 1998, s. 1016). Azrail, Dumrul’un yanına gelince Dumrul henüz can bulamadığını dile getirir. En son olarak çaresiz kalan kahraman yârinden canını bağışlamasını ister. Eşi de: “Bir yılın kırk sekiz cuması var hem gelir hem geçer. Senin için canım Hakk’a kurban, der.” (Sakaoğlu, 1998, s. 1016).

Anadolu’nun diğer coğrafi bölgelerinden tespit edilen varyantlarda dikkat çeken bir durum, Azrail’in kahramanın evlendiği gece gelerek canını almak istemesidir. Ağrı varyantında, Azrail, oğlana dediği gibi evlendiği gece gelir ve onun canını alacağını söyler. Oğlan gerdekte çıkar. Kendisine canını bağışlama sözünü verenlerin yanına gider. İlk önce amcasını çağırırlar. Amcası canını bağışlayacağı konusunda söz vermiştir ancak Azrail’i görünce kaçır. Diğer akrabaları da aynı davranışı sergiler. En son annesine giden kahramana, annesi canını bağışlamayı kabul eder. Azrail annesinin canını almaya başlayınca “Can vermek çok zormuş.” deyip kaçır. Oğlan çaresiz kalınca gerdekdeki gelinin yanına giderek başından geçenleri ona anlatır. Gelin bu arada ona “Peki diyor, eğer müsaade edersen diyor, ben canımı vermek istiyorum.” der (Sakaoğlu, 1998, s. 480).

Tokat varyantında, ailesi kahramanı evlendirir. Gerdek gecesi Azrail, söz verdiği gibi gelir ve “Canın almaya geldim, ama git babana sor. Senin için canını verirse seni öldürmekten

vazgeçerim.” der (Elçin, 1997, s. 59). Ankara varyantında, Azrail söylediği gibi kahraman gerdeğe gireceği vakit gelir. Kahraman, Azrail’e kendi yerine anne ve babasının can ve başışlamak istediğini söyler. Azrail, anneye: “Oğlun için canını veriyor musun?” diye sorar. Ana: “Vermez olur muyum?” der. Azrail kadının canını almaya başlayınca kadın sözünden cayar. Aynı davranışı babası da sergiler (Gökyay, 2007, s. 1309).

Diyarbakır varyantında, Azrail’in söylediği gibi gerdek gecesi akrep kapının arkasında kahramanın gelmesini beklemektedir. Kahraman, odadan dışarı çıkıp annesine durumu anlatır. Annesi de oğluna canını başışlamak için ön plana çıkar ancak Azrail, kadının canını almaya başlayınca kadın canını başışlamaktan vazgeçer (Özmen, 2010, s. 16-18; Şimşek, 2015).

Kahramanın canına karşılık can bulmak için gittiği kişiler neredeyse ortaktır. Babası, annesi ve eşidir. Ancak Diyarbakır varyantında kahramanın bir de kız kardeşinden bahsedilmektedir. Benzer şekilde Türkmenistan’dan derlenen Deli Dumrul hikâyesinde de kahramanın ağabeyinin varlığından bahsedilmektedir (Özkan, 1995, s. 288). Ağrı varyantında da kahramanın babasının yerini amcası almıştır.

“Cana karşılık can isteme” motifiyle ilgili olarak Dresden nüshası ve diğer varyantlarda kahramanın eşinden can istemesi söz konusu değilken; Afyon ve Antalya varyantlarında istemesi anlatının yayılırken uğradığı değişimi göstermesi açısından önemlidir. Burada anlatıcının dünya görüşü etkili olduğu gibi anlatının yayıldığı yerin tarihi, dini ve kültürel özellikleri de etkili olmaktadır.

2.6. Mutlu Son

Halk hikâyeleri, genellikle mutlu sonla biter (Alptekin, 2002, s. 39). Bu durum hemen bütün halk hikâyeleri için ortaklık arz etmektedir. Çeşitli nedenlerle yolculuğa çıkan kahraman bu sınavını başarıyla tamamladıktan sonra baba ocağına döner ve sevdiği kıza kavuşur. Deli Dumrul hikâyesi ve varyantlarında ise “mutlu son” Azrail’in kahramanın ve eşinin canını almaktan vazgeçip onları başışlamasıyla gerçekleşmektedir.

Dresden nüshasında Azrail, Deli Dumrul’un eşinin canını almaya gider. Bu esnada Deli Dumrul, eşinin canının alınmasına kıyamaz ve Allah’a yalvararak “İkimizin canını beraber al.” der. Bu söz Allah’ın hoşuna gider ve Azrail’den Dumrul’un anası ve babasının canını almasını, Dumrul ve eşine yüz kırk yıl ömür vermesini dile getirir (Ergin, 1994, s. 184).

Konya Ereğli varyantında, kahramana can başışlamak için annesi, babası ve sevdiği kız harekete geçince, Azrail onların ciddiyetini anlayıp kahramanın canını almaktan vazgeçer. Daha sonra kahraman ve sevdiği kıza kırkar yıl ömür verir. Kahraman ve kız evlenip mutlu bir hayat yaşarlar. Aradan kırk yıl geçer ve daha sonra kahraman sevdiği kızla aynı gün, aynı saat ve aynı

dakikada ölürler (Bekdik, 2017, s. 184).

Afyon varyantında, Dumrul'un eşi onun için canını bağışlamayı kabul edince eşini Türkmen reisinin yanına götürürler. Türkmen reisi durumu görünce Dumrul ve eşinin canını bağışlar. Dumrul'dan karşılık olarak köprüden geçenlerden para almaması şartını öne sürer (Sakaoğlu, 1998, s. 1018).

Tokat varyantında, annesi ve babasının can bağışlamayı kabul etmemeleri üzerine çaresiz kalan kahraman, durumu Azrail'e anlatır. Azrail de eşinden yardım istemesini söyler. Kahraman eşine başına gelenleri anlattıktan sonra eşi canını bağışlamaya razı olur. Azrail, gelini takdir eder ve onlara beş yüzer yıllık ömür verip anne ve babasının canını alır (Elçin, 1997, s. 59).

Antalya varyantında; Azrail, kızın canını alacağı sırada kız bir güvercin; Azrail ise şahin olup Allah'ın makamına varırlar. Allah, durumu Azrail'le sorar. Azrail olanları anlatınca Allah, Dumrul ve eşine biner yıl ömür verip onları bağışlar (Sakaoğlu, 1998, s. 1016).

Ağrı varyantında; kahramanın amcası ve annesi, delikanlı için canlarını bağışlayabileceklerini söyler. Ancak Azrail can almak için gelince hepsi sözünden vazgeçer. Kahraman odadaki eşinin yanına giderek durumu anlatınca kız, kahraman uğruna canını vermeyi kabul eder. Azrail, kızın canını almaya başladığı zaman kız hiç tepki vermeyince Azrail, kızın gerçekten samimiyetini anlar ve kızın canını almaktan vazgeçer. Azrail, onlara "Cenab-ı Allah'tan emir geldi. O gelinin hatırına size kırk yıl yaşama izni verdim. Kırk yıl yaşayacaksınız. Çılığınız çocuğunuz olacak." (Sakaoğlu, 1998, s. 428) diyerek müjdeli haberi verir.

Diyarbakır varyantında, Allah: "O, madem benim emrime karşı gelmi, ömrünü eşine verii kızın ömri var. Kırkını ona kırkını kocasına veriyem. Diğerlerini de affettim. Hepsini affettim." (Özmen, 2010, s. 16-18; Şimşek, 2015) diyerek kahraman ve eşine mutlu haber yollar.

Ankara varyantında kahramanın evlenmesi durumunda canını bağışlayacağını söyleyen anne ve babanın ikiyüzlülüklerini duyan gelin, Azrail'e: "Benim canımı al, onunkini bağışla" der. Azrail, gelinin canını alırken gelin bütün acılara dayanır. Son anda Allah'tan Azrail'e bir ses gelir kahraman ve eşine seksen yıl ömür verdiğini dile getirir (Gökyay, 2007, s. 1309).

Varyantların hepsi ortak olarak mutlu sonla sonuçlanmaktadır. Ancak Dresden nüshası, Tokat ve Üsküp varyantlarında kahramanın anne ve babasının canı alınmaktadır. Diğer varyantlarda ise anne ve babasının canı bağışlanmaktadır. Bunun yanında Deli Dumrul ve eşine sunulan ömür yine varyantlarda farklılık göstermektedir. Antalya varyantında bin, Tokat

varyantında beş yüzer yıl yani bin yıl, Dresden nüshasında da yüz kırkar yıl, Ankara varyantında seksen yıl; Konya, Ağrı ve Diyarbakır varyantlarında kırkar yıl ömür verildiği görülmektedir.

Sonuç

Konya Ereğli'den derlenen *Azrail ve Adam* masalı değişen bölüm ve eksilmelerine rağmen Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasındaki beşinci hikâye Duha Koca oğlu Deli Dumrul Boyu'nun bir varyantıdır, diyebiliriz.

İçerik yönüyle Dede Korkut Kitabı'ndaki diğer boylardan farklı olan Deli Dumrul hikâyesi, bazı yönleriyle aslından biraz uzaklaşmış ve masal şekline dönüşmüş hâliyle Anadolu'da sözlü gelenekte hâlen bilinmektedir. Konya'nın Ereğli ilçesinden derlenen bu varyant da diğerlerinden farklı olmayıp sadece anlatıcı tarafından bazı eklemeler yapılmış yeni varyantıdır. Gerek Deli Dumrul hikâyesi gerekse de diğer Dede Korkut Hikâyeleri'nin yeni varyantlarının tespiti kültürel sürekliliğin canlılığını göstermesi bakımından oldukça önemli bir husustur.

Dresden nüshasında görülen kuru derenin üzerine köprü kurulması, ölen yiğidin canını bulmak için delikanlının Azrail'i aramaya çıkması, Azrail'in güvercin şeklinde görülmesi, Dumrul'un sözlerinin Allah'ın hoşuna gitmemesi, Deli Dumrul'un hatasının farkına varınca aman dilemesi gibi unsurlar ana hikâyede varken Konya-Ereğli varyantında yoktur. Bu durum motiflerin zamanla sözlü gelenekte unutulmaya başladığını göstermektedir.

Dresden nüshası ve Konya-Ereğli varyantında geçen, "Azrail ile karşılaşma", "canına karşılık can isteme" motifleri asıl hikâye ile benzer motiflerdir. Bu motiflerin unutulmadan varlığını devam ettirmesi hikâyelerin temelini oluşturan motifler olduğunu söyleyebiliriz.

Asıl metinde görülen nazım kısımlarının sözlü gelenekteki varyantlarda -Ankara varyantı hariç- ve Konya varyantında da unutulduğu görülmektedir. Bunun sebebi insan hafızasının şiiri unutması (Alptekin, 2015, s. 2) ve anlatıcıların profesyonel olmamasıyla ilişkilendirilebilir.

Hikâyenin ilk şeklinde Oğuzların dünya görüşü hakkında detaylı bilgiler görmekteyiz. Bu süreçte eski inanç sistemleriyle yeni dinlerini ortak bir noktada birleştirmeye çalıştıkları dikkat çekmektedir. Ölüm meleği Azrail'i bir kuş (güvercin) olarak tasavvur etmeleri buna güzel bir örnektir. Konya varyantında ise güvercinin yerini diğer varyantlarda olduğu gibi aksakallı ihtiyar veya yaşlı bir adam almıştır. Bu durum, hikâyenin yayıldığı yeni coğrafyaya ve kültüre adapte olabilmesiyle açıklanabilir.

Deli Dumrul hikâyesinde millî kültürün temeli sayılan aile olgusunun sağlamlığı da ön plana çıkmaktadır. Özgün metinle sözlü geleneğe yaşayan varyantlarda Dumrul için eşinin canını çekinmeden kurban olarak vermesi bu durumun somut örneğidir.

XIII-XV. yüzyıllar arasında yazıya geçirildiği düşünülen Dede Korkut Kitabı'ndaki bir hikâyenin sözlü geleneğin yıpratıcılık özelliğine rağmen XXI. yüzyılda yaşıyor olması, kültürel sürekliliğin canlılığını göstermesi açısından önemlidir.

Kaynaklar

- Alptekin, A. B. (2002). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2015). Deli Dumrul Hikâyesi'nin Rodop varyantı üzerine. *Erciyes*, 454, 1-3.
- Alptekin, M. (2017). Bamsı Beyrek Destanı ile Tatar Türklerinin Alıp-Memşen Destanı'nın karşılaştırılması. *Route Educational Social Science*, 4(7), 332-341.
- Ayaydın, G. Ö. (2002). Masalla ölüme meydan okuyan insan: Alkestis, Dumrul, İnanna ve Sivitri anlatılarının karşılaştırılması. *Milli Folklor*, 55, 15-24.
- Baydur, S. Y. (1951). Euripides'in Alkestis'i-Dede Korkut'un Deli Dumrul'u. *Türk Dili Dergisi*, 1, 27-28.
- Bekdik, M. (2017). *Konya-Ereğli masalları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Boev, E. ve Memova, H. (1963). *Rodop Türk halk masalları*. Sofya.
- Boratav, P. N. (2002). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Campbell, J. (2013). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çığ, M. İ. (2009). *Gilgameş / tarihte ilk kral kahraman*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2011). *Türk dünyası epik destan geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eberhard, W. ve Boratav, P. N. (1953). *Typen Türkischer volksmarchen*. Viesbaden.
- Elçin, Ş. (1997). Deli Dumrul hikâyesinin bir varyantı. *Türk Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara: Akçağ Yayınları, 59.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erol, M. (2010). Türk halk hikâyelerinde zindan. *Hapishane Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Halil Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 587-604.
- Feyzioğlu, N. (2004). Dede Korkut Hikâyeleri'nden Duha Kocaoğlu Deli Dumrul Hikâyesi ile Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Hikâye'ye simge ve imgeler bakımından bir yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 51-60.
- Gökay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gürçay, S. (2016). Duha Koca Oğlu Deli Dumrul hikâyesinin göstergebilimsel açıdan incelenmesi. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 3, 23-48.
- Işık, N. (2012). Türk masal kahramanlarının "yolculuk"tan olgunluğa değişim süreci. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 200, 1-18.
- Kara, Ç. (2012). Karşılaştırmalı Deli Dumrul destanı çözümlemesi. *Folklor ve Edebiyat*, 71, 9-46.

- Kaya, M. (2004). Türk halk edebiyatında Deli Dumrul ve dünya kültüründeki benzerleri. *Folklor/Edebiyat*, 37, 235-238.
- Levend, A. S. (2015). *Divan edebiyatı kelimeler ve remizler mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özçelik, S. (2015). Bamsı Beyrek Kam Pürenin Oğlu Muydu?. *Türk Dili (Dil ve Edebiyat Dergisi)*, 759, 70-72.
- Özkan, İ. (1995). Türkmenistan'dan derlenmiş Dede Korkut boyları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 263-317.
- Özkan, T. (2006). *Bey Böyrek anlatılarının kahramanın yolculuğu açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özmen, T. (2010). *Diyarbakır (Silvan) Halk Hikâyeleri ve Masalları*. Yayınlanmamış Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Pehlivan, G. (2014). *Dede Korku Kitabında Yapı, İdeoloji ve Yaratım*. Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkut kitabı / incelemeler – derlemeler – aktarmalar I- II*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Saydam, B. (2011). *Deli Dumrul'un bilinci / Türk-İslâm ruhu üzerine bir kültür psikolojisi denemesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sina, A. (2004). Alkestis ve Deli Dumrul. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, (36), 225-235.
- Şimşek, E. (2015). Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde anlatılan "Deli Dumrul Hikâyesi" üzerine bir inceleme. *Gelenekten Geleceğe Türk Edebiyatı Sempozyumu*, İstanbul: Yayınlanmamış Sözlü Bildiri.
- Temur, N. (2011). Folklor-ideoloji-edebiyat üçgeninde Suat Taşer'in Deli Dumrul'u. *Turkish Studies*, 6, 305-315.

Extended Abstract

The Book of Dede Korkut which consists of pieces of the Great Oghuz epic is made up of twelve stories and an introduction part. These stories that narrate various adventures of Oghuz people during the period they adopted Islam are also essential since they inform us about the people's world-view. Dede Korkut stories take an important place in terms of the Turkish language, culture and literature. They contain limitless data from the communal living styles to the military and religious considerations of Oghuz people. Dede Korkut Stories have two transcripts as Dresden and Vatican and all studies have been based on these two copies.

Dede Korkut stories embrace various adventures of Oghuz people who settled across Northeast Anatolia and Azerbaijan between the 13th and 15th centuries. The folk stories of Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu and İç Oğuz'a Taş Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy narrate the conflicts and revenge of Oghuz people. Some folk stories such as Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu and Basat'ın Tepe Gözü Öldürdüğü Boy dominate epic features which treat topics regarding nature and superhuman powers. The rest of eight stories describe the struggle of Oghuz people with the northern and western heretic tribes.

The main subject of the study, the story of Deli Dumrul, is the fifth story in the Dresden copy which is named as Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu. The story is also known as Deli Dumrul, Ecel (Azrail'in Oyunu), Azrail Masalı, Azrail'e Yedi Yıl Hizmet Eden Çocuk, Tanrı Tarafından Bağışlanan Kırk Yıllık Hayat, Azrail ve Avcı in the oral tradition. It also is named as Azrail ve Adam in the version established in the work "Konya-Ereğli Masalları". The narration was turned into a tale in the oral tradition and a quasi of it takes the 113th order in the tale type catalog named Typen Türkischer Volksmärchen (TTV) that Pertev Naili Boratav and Wolfram Eberhard made in which it is named as Azrail'in Evi.

The story of Deli Dumrul has been turned into a tale, a myth and a folk song due to the expresiveness of its theme while spreading within oral tradition. The main theme of the story, “finding spirit in return for spirit”, can be encountered in many nation’s stories. With this aspect, the narration contains a universal motive within itself. Alkestis, in the tragedy of Euripides, resembles the story of Deli Dumrul in terms of the motive of “finding spirit in return for spirit” and other motives.

The story of Deli Dumrul is significant with regard to the touching upon the concept of family in the Turkish culture and private moments in relationships between spouses. The tale of Azrail ve Adam is different from the story in the Book of Dede Korkut in terms of sparing the lives of all family members for the sake of the hero. Yet, it bears similarities with regard to the summarization it gives as for the spouses that sacrifice their lives voluntarily for the hero.

The poetical parts of the Dresden copy are not in the Konya-Ereğli version. This is particularly important as it shows the gradual oblivion of certain pieces while the narration kept spreading within oral tradition. The story, compiled by Haydar Yıldırım at the age of eighty in 2009, moved away from the original text in terms of plot and motives and turned into a tale.

The study examined the story of Duha Koca Oğlu Deli Dumrul and the tale of Azrail ve Adam within the frames of the family of the hero, his setting off, his encounter with Azrael, his asking for spirit in return for spirit, his return from the journey, his finding spirit in return for spirit and happy ending episodes. The other versions of the story of Deli Dumrul established within oral tradition were compared and the similarities and the differences were pointed out.

As a consequence, we can still say that the tale of Azrail ve Adam compiled from Konya-Ereğli is a version of Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, the fifth story in the Dresden copy of the Book of Dede Korkut, despite the altered parts and reductions.

The Story of Deli Dumrul, which is different from other folk stories in the Book of Dede Korkut, is still known within oral tradition in Anatolia as having been a little moved away from its original form and having turned into a tale. This version, compiled from Ereğli district of Konya, is not different from the others but is just a new version to which the narrator inserted some additions.

The elements of the building of a bridge over the dry stream, the Azrael search of the young man to find the spirit of the diseased valiant, the sighting of Azrael as a dove, God’s displeasure for what Dumrul says, Deli Dumrul’s asking for mercy when he realizes his fault can be seen in the main story of the Dresden copy, but not in the Konya-Ereğli version. This is significant as it shows the gradual oblivion of situation motives in oral tradition.

“Encounter with Azrael”, “asking for spirit in return for spirit” motives which are in the Dresden and Konya-Ereğli versions are similar to the ones in the original story. These underpinning motives continue their existence.

It can be seen that the poetical parts of the original text are omitted within oral tradition versions - except for the Ankara version – and the Konya version. The reason for this is unprofessional narrators and that human memory tends to forget poetry and.

In the original form of the story we can observe detailed information about the world-view of Oghuz people. It is remarkable that within that period they were trying to combine their old belief system and the new religion they had adopted. One good example to this is their envisioning Azrael, the angel of death, as a bird (dove). On the other hand, the dove is replaced by a white-bearded old man or an elderly man in the Konya version as in other versions. This may be the result of an adoption to the new geography and culture the story spreaded within.

The Book of Dede Korkut is thought to have been written between the 13th and 15th centuries. That one of its stories still exists in the 21st century despite the corrosiveness of oral tradition is distinctive as it indicates the liveliness of cultural continuation.